

ORMOS MÁRIA:

„1956 – BUKÁS, AMI FÉL SIKER”

Egyetlen félmondattal szerepel Ormos Máriának a Ki kicsodában közölt rövid életrajzában Szeged: „...1953-57 a Szegedi Tud.eg. tanársegéde, adjunktusa, fegyelmi úton elbocsátották...” Pedig a XX. századi történelem jeles kutatója, a neves történész, akadémikus életében a szegedi '56 utáni megtorlás hozott fordulatot. A „számonkérés” részleteiről, az emberi szolidaritásról szerzett tapasztalatairól beszélt az 1989-ben rehabilitált tudósokkal folytatott interjú-sorozatunkban. A 1989 novemberében elkezdett beszélgetés folytatására azért kértük, hogy megtudjuk: hogyan élte meg az '56-os eseményeket a fiatal „történész oktató”, illetve mit gondol a mai történész, az SZTE jubileumi Emlékbizottsága tagja Szeged és az egyetem '56-os szerepéről, 1956-ról.

– Súlyos nemzeti tragédiaként élük meg sokan az 1956-os forradalmat – az 50. évfordulós ünnepségekre készülődők között is. A történelemt, s nem az 1956-os események szemtanúját és következményeinek elszenvedőjét kérdezem: a magyar történelem tragikus fordulataival párhuzamba állítva azt mondhatjuk-e, hogy 1956 – tragédia?

– Ha a közvetlen hatásokat veszem górcső alá, akkor azt mondom: igen. Hiszen súlyosbodott a szovjet ellenőrzés, megtorlási szakasz következett, kivégzések voltak, hosszú börtönt szenvedtek emberek – igen, ez a tragédia. De vajon 1848-49-et helyes-e az abszolutizmus korszakából visszatekintve vizsgálni és ezen az alapon elhelyezni a történelem hosszú trendjében? Erre azt mondom: nem. Azért, mert jött egy kiegészítés: 1861-től lágyult a világ, gazdasági felemelkedés következett, amelyet társadalmi átalakulás, satöbbi kísért. Tehát '48-'49 ezen az alapon nem tragédia. Ha '56-ot nézem, akkor az azt követő rövid szakasz után van alapja azt mondani: igen, tragédia,

de van egy hosszabb szakasz, amikor Magyarország – most nézzük külső szemmel – a „legvidámabb barakká” vált. „Barakk”, „barakk” – az egyik is, a másik is, ám nem mindegy, hogy ott a vidámságra van-e ok, vagy nincs. De ha külső szemmel így lehetett látni Magyarországot, s elterjed Kelet-Európában – a „gulyáskommunizmus” és egyéb kifejezésekkel – a helyzetnek ez a jellemzése, akkor el lehet gondolkodni, hogy ’56 valóban tragédia-e. Inkább azt mondanám, hogy ez egy olyan bukás, ami majdnem fél siker – mind a magyarok további élete, mind az ország nemzetközi helyének kialakítása szempontjából. Hiszen 1963-tól kezdve, amikor vége a megtorlási szakasznak, elkezdődik a „jövés-menés” Európában: például *Fock Jenő* magyar miniszterelnökként külföldön megjelenve olyanokat mond a magyarországi tervekről – a jogrendszer szempontjából –, amire mindenki fölkapja a fejét, és elindulnak ide a látogatók, így épül a kapcsolatrendszer, például már a 60-as évektől tucatjával mehetnek magyar tudósok különböző külföldi konferenciákra. Vagyis 1956 tragikus árnyéka valami mássá alakul át. Ez ugyan diktatúra, de – ma már nagyon jól tudja mindenki, hogy – *a diktatúrák világában nagyon nagy eltérések léteznek*: Kádár Jánostól Pol Potig. Egyszóval az én fejemben ez úgy állt össze mára, hogy 1956: bukás, ami fél siker. Mint – egy másik történelmi párhuzammal élve – a Rákóczi-szabadságharc, ami vereséggel végződött, Károlyi Sándornak mégis sikerült a XVIII. századi nagy kulturális-gazdasági fellendülést elérnie. Egyszóval: a történelemben nem lehet mindig fekete-fehérrrel dolgozni.

– Hatottak-e 1956 emelkedett és tragikus napjai a világtörténelemre, vagy másképp: a határokon túl is?

– Őszintén szólva 1956 hatása nem volt olyan látványos, mint például a ’68-as Prágának. A „prágai tavasz” annyira hatásos volt, hogy lehetett érzékelni minden politikai áramlat keretében, még a visszahatását is lehetett látni Moszkvára. ’56 nemzetközi hatása kicsit fátyolosabb, nem ilyen robbanásszerű. Talán azért, mert *nagyon gyorsan peregtek az események*. Mire észre vették Párizsban, vagy Londonban, mire kéne reagálni, a magyar események már nem ott tartottak, amire a határainkon túl reagálni akartak volna. Kormánykörökben eleinte azt gondolták, hogy ez a Nagy Imre formátum ugyanolyan kommunista, vagy bolsevik, vagy sztálinista, vagy

posztisztalinista, mint a többi, csak jobban leplezi magát. Mire kiderült, hogy ez nem lepel pusztán, hanem Nagy Imre maga, és vélhetően a környezet is, fokozatosan tolódik egy polgári demokratikus berendezkedés felé, addigra már dübörögtek a tankok. Tehát ennek is szerepe volt abban, hogy a világ magára '56-ra sokkal kevésbé tudott reagálni, mint amennyire majd reagál a magyar menekültekre. Arra már volt idő: „itt vannak szegények...”, ahhoz már abszolút pozitív a hozzáállás – Ausztriától kezdve, Svédországon át, az Amerikai Egyesült Államokig. A másik ok abban áll, hogy *ekkor még meglehetősen szilárd a Szovjetuniónak az a nyugat-európai tábora, amely kommunista értelmiségi csoportok körül észlelhető*. S ez például Franciaországban úgyszólván azonos a szellemi értelmiséggel, a humán értelmiséggel. S ezekben a nyugat-európai országokban, ahol nagy és erős a kommunista párt, a háború után alig van olyan, aki más aspektusból nézné az eseményeket. Talán egyet tudok mondani, aki a kiválóságok körébe tartozik, de nem tartozik az említett holdudvarba, mert független: *Reymond Aron*, aki viszont azonnal észre is veszi, hogy 1956 miről szól, s teljes mellszélességgel emellé áll. Mert *felfedezi, hogy 1956 nem egy csoportnak, ilyen vagy olyan értelmiségi társaságnak a műve, hanem itt tényleg* – ami a történelmi jelentőségét az én szememben nagyon megnöveli – *úgyszólván az egész lakosság megjelenik*. A magyar falu kevésbé, de ahol mégis történik valami 1956-ban, ott késleltetve, egy kis várakozással, ugyanakkor a városok mind benne vannak. De talán így is természetes, hiszen mire a faluból származó egyetemista gyerek hazamegy, és a kérdésre, „Mi a csudát csináltok ti ott, gyerekek?”, válaszol, el tudja magyarázni, mi történik a városban, addigra eltelik egy kis idő. Az '56-os napokban a fiataloknak nem az az elsőrendű gondjuk, hogy haza menjenek, hanem szaladgálnak egyik városból a másikba, és szervezkednek. Tehát Raymond Aron észreveszi, érti 1956 lényegét, de ez viszonylag kevés egy olyan közegben, ahol ott *Sartre*, s hozzá hasonló nagyságú egyének sorakoznak, mint például felesége is, *Beauvoir*, meg a többiek. Még egy nagyságot találunk, aki nem kívülálló, mint Aron, hanem belül van ezen a moszkovita-antifaszista blokkon: *ő Camus*, s azt mondja: *1956-ban Magyarországon az embereknek van igazuk, nem a mozgalomnak. Ezek az írások hatottak*. Manapság bármelyik magyar író írhatna a Magyar Nemzetben, vagy a Népszabadságban,

vagy bármelyik lapban bármit anélkül, hogy erre a magyar nép, vagy akár az értelmiség felkapná a fejét. Mert teljesen más lett az értelmiségi szerep. Ezért nehéz ma már elhinnünk, beleképzelnünk magunkat egy olyan közegbe, hogy annak, mit mond Sartre, vagy Beauvoir, vagy Raymond Aron, iszonyú súlya volt. Tehát ez a nyugat-európai értelmiség a budapesti látvány alapján egy pillanatra meginog, s aztán visszaáll a sorba. Kivételek vannak – mint Camus, akire utaltam –, akiknek folyóirataik vannak. Hasonló a helyzet Olaszországban. Sőt: akadt olyan kivételes ember, aki az olasz kommunista pártvezetésben ült, de 1956 megítélésben nem értett egyet a párvezetéssel, s ki is lépett a szervezetből. Akkoriban az olasz és a francia kommunista párt, ezek a nagy szervezetek szorosan igazodtak Moszkvához. De ennek ellenére, az antifasiszta mítosz életben maradása ellenére megindul egy folyamat, elkezdnek gondolkodni ezekben a körökben. Ez a folyamat ekkor, az 1956 jelentette fordulóponton indul el.

– *Mindebből 1968 is profitált?*

– Igen. Nem látványos, ami történik, de megremeg a léc. Azt gondolom tehát, hogy két motívumban áll a nagypolitikára, Európára, illetve a világméretekben mérhető, vagyis világtörténelmi jelentősége 1956-nak. Az egyik: *példátlan egy nép ilyen típusú megmozdulása*. Mert másutt is megeshet, hogy elindul valami változás, és görög, és elér ide-oda, de 1956 olyan jelenség, mint amiről Petőfi beszél: megindul a tenger... Ez az egyik, ami elképesztett politikust és mindenkit, aki újságot olvasott Európában. A másik motívum, hogy *elkezdődött az a fölmorzsolódás*, amely a háborút követően széles körökben tudott hatást gyakorolni szovjet befolyásoltságú nyugat-európai körökre.

– *Azokban az '56-os októberi napokban, Szegeden lehetett tudni, hogy történelmi pillanatokot élnek meg?*

– Igen. Lehetett tudni.

– *Már akkor is XX. századi történelmet oktattott a szegedi egyetemistáknak. Sőt: a besúgóí jelentések szerint ön baráti társaságban 1956 októberének végén azt mondta: ezek után szovjet megtorlás várható. Mikor érezte először, hogy minden korábbi tapasztalatától eltérő napokat él meg?*

– Az első perctől kezdve. Amikor a diákok fősorakoztak a bölcsészkar előtt, s az oktatók gyűlésén Baróti fölállt azzal, hogy „*Nem hagyom a gyerekeket magukra*”, s az egész társaság ment utána, az első sorokba álltunk. Ettől a pillanattól kezdve lehetett tudni, hogy valami rendkívüli történik.

– *Segítene elképzelni néhány emlékképe földezésével, mi történt a szegedi egyetemen?*

– A fiatalok sorakoztak, a tanárok mentek elől. Közöttük volt, aki nótákat kezdeményezett, énekelt a társaság – valószínűleg népdalokat és mozgalmi dalokat. Emlékezetem szerint az első megálló a színháznál volt, ahol – talán a délutáni előadásról – kitódultak a nézők, az egyik színész elszavalta a „*Talpra magyar...!*”-t tehát teljesen *beilleszkedtünk '48 hangulatába*. De hogy ez előre meg volt-e beszélve, nem tudom. Valami kontaktus lehetett, mert a színházbeliek nem voltak különösen meglepve: a kelléktárból azonnal hozták a nemzeti színű zászlókat. Ha nem így történik, a társaságnak csak vörös lobogói lettek volna.

– *Emlékszik, kiknek a társaságában vonult?*

– Nem.

– *Az érzéseit föl tudja idézni?*

– Nagyon jól éreztem magam. Pedig utáltam felvonulni, de ez nagyon jó volt – se előtte, se utána nem éreztem ilyen jól magam tünnetesen. *Hangulata volt: az ember azt gondolta, hogy nem egyszerűen menetel, hanem alkot.*

– *Miért Szegeden kezdődött a forradalom?*

– Azért mert október 16-án itt alakult meg a MEFESZ, s a tüntetés is korábban volt, mint Budapesten.

– *Az események leírásában és értékelésében miért nem tudták megjeleníteni ezt az elsőségüket a szegediek?*

– Azért, mert a MEFESZ azon vezetői, akik elindították az eseményeket, a budapesti műegyetemen tartózkodtak, s aztán az ottani eseményekbe kapcsolódtak be, tehát nem is tudták, hogy Szegeden mi történik. Így aztán e napok története ki is maradt az interjúkból,

a könyvekből. Nem várható, hogy a budapestiek fogják beemelni 1956 történelmébe a Szegeden korábban történeteket.

– Szegeden alakult meg az első 1956-os szervezet: a MEFESZ. De a forradalom intézményrendszere – mindenhol munkástanács, forradalmi bizottság, néptanács, nemzetőrség alakult – miért ennyire hasonló?

– A követelések jelzik: *visszanyúltak a '48-as 12 ponthoz, de másban is tanultak a történelemből.* Technikailag mindez úgy történt, hogy az egyetemisták vitték a hírt ide, oda, amoda. Például a budapesti műszaki egyetemen, Debrecenben, Miskolcon és minden egyetemen fölmutatták: mi ez csináltuk, ezt fogadtuk el – Szegeden. Tehát az sms-t és a mobil telefont 1956-ban az egyetemisták lába és a MÁV helyettesítette. Létrejöttek a nemzeti bizottságok, és tanácsok – szépen fölépítve: a sejtől fölfelé, ami nem volt nehéz, hiszen arra a formára kellett igazítani, ami a szakszervezetben és a pártban működött.

– Milyen volt az egyetemi oktatók egy-egy október végi napja?

– Bár egyetemi oktatás nem volt azokban a napokban, de mindenki bejárt. Többek között azért, mert kávéházzá minősült át az egyetem: minden sarokban lehetett tárgyalni az eseményeket, meg hogy mi várható, mi lesz ebből.

– Az oktatók közül többen valamilyen funkcióba is beléptek, ön nem. Miért?

– *Tudatosan távol tartottam magam mindenféle funkciótól.* Kezdődött azaz, hogy azon az öszön párttitkárt akartak belőlem csinálni – hipp-hopp, miközben én előtte semmi se voltam. Úgy ítélt meg, a felelősségáthárítás kezd működni, keresnek egy balekot, de ezt a szerepet nem akartam elvállalni. A legmagasabb egyetemi pártranggal kínáltak meg, de én azt mondtam: nem. S emellett kitarítottam. Lehet, hogy a fordulat utáni fegyelmimben ez is szerepet játszott – ezt még nem fogalmaztam meg magamnak. Utólag egy kicsit gyanús vagyok saját szememben: elég hamar felfedeztem magamnak, hogy ennek rossz lesz a vége, s nem akartam belemenni nyitott szemmel a fekete lyukba. Mindenesetre némi távolságból szemléltem az eseményeket, de ha volt valamiféle megmozdulás, én abban részt vettem.

– A Szegedi Tudományegyetem önt is fölkérte az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulójának méltó megünneplését szervező emlékbizottság tagjának. Az egyik ülésen kisebb vita alakult ki a szemtanúk között arról, hogy az október 26-i tüntetésen eldőrdült sortűzben miként érte találat Schwartz Lajost. Ön is részt vett azon a tüntetésen. Ön mire emlékszik?

– Meglőtték, de aki azt mondja, ő aztán pontosan tudja, hogy ott kik voltak fősorakozva, és pontosan mi történt, azt nem hiszem. Én jól ráláttam arra a sorra, de azt sem tudnám megmondani, milyen volt a szemben állók ruhája. Tudniillik *a sokk nem engedi meg, hogy az ember ilyen részletekben elmerüljön...* Mikor a katonák fölhúzták a puskát, azt gondoltam: itt a vég. Egy ilyen helyzetben az ember nem azzal szórakozik, hogy megnézzze, megjegyyezze például a másik ruhájának színét...

– Mi az ön által megélt november 4. története?

– A bölcsészkar irodámba bementem valamiért. Néhányan lődörögtünk az épületben, amikor megjelentek a tankok. Körülvették az épületet. Összegyűjtötték az embereket a portára, ott ültünk órákon át, amíg átvizsgálták az épületet – fegyvert kerestek. Nem találtak. Aztán hazaengedtek minket... De elkezdődött a visszarendeződés, a megtorlás – több hullámban is. Például a pártfunkciót is ellátó Suki Béla, aki '56-ban átállt a másik oldalra, a Szovjetunióba tartó vonatra került, s Kádár közbenjárása kellett ahhoz, hogy visszafordítsák...

– Az, hogy ilyen történelemformáló helyzeteket átélt, változtatott a történelmi szemléletén, egy-egy probléma megközelítési módján?

– Igen, biztosan. Bennem mindig is volt hajlam arra, hogy amit leírok, azt megpróbáljam elképzelni, mert különben csak szófacsarás lesz. Megpróbálom elképzelni, hogy *az adott történetben hogyan jelenik meg az ember. Meg milyen ember jelenik meg, és milyen körülmények között van az az ember, aki így vagy úgy cselekszik, vagy nem cselekszik.* Ezt a valószínűleg ösztönös törekvésemet, ami később tudatosult, elmélyítették '56-os élményeim.

– Baróti Dezső az ön férjének tanszékvezetője, ha tetszik: főnöke volt, így ön is jól ismerte. Milyennek látta Barótit azokban a napokban?

Az egyetemi oktatók mint személyiségek mit tettek hozzá a szegedi '56-hoz?

– Legszívesebben éppen Baróti Dezsőről mondanék jó szavakat, aki abszolút átélte a helyzetet, a fiatalok mellett állt – fiatalabb volt, mint a fiatalok. És tökéletes jó szemű, s e szerep mellett kitartott. Ha valakit fenyegetett a megtorlás, az ő volt, mert a személye köré akarták a nagy pert konstruálni.

– Mikor és miért jutott erre a következtetésre?

– Azt, hogy per készül, nagyon könnyen ki lehetett találni. Tudniillik az összes faggatódzás, és fegyelmi bizottsági meghallgatás arra irányult, hogy mit tudnak kihúzni emberekből Baróti ellen. Az „osztályozás” is ennek mentén történt: akiből semmit nem sikerült kihúzni, az lett a „rossz fiú”, vagy a „rossz lány”; aki viszont hajlandó volt másokról és elsősorban Barótiról olyan tanúskodást tenni, ami számára ártalmas, s a koncepciónak megfelelt, az volt a „jó fiú”.

– Minek köszönheti Baróti, hogy aránylag kisebb büntetéssel megúszta a megtorlást?

– Részben annak, hogy nem sikerült összegyűjteni olyan súlyú vádanyagot, amire föl lehetett volna ezt a pert építeni. De főleg a testvérének, Baróti Lajosnak köszönhető, aki nagyon jól állt a pártvezetésben, s aki leállította az erőlködést.

– Ebben a Szegedi Fiatalok köréhez köthető baráti kapcsolatai nem játszottak szerepet?

– Azt el tudom képzelni, hogy miután a nagy veszély elmúlt, s arról volt szó, hogy Barótinak legyen valahol valami állása, akkor például Ortutay segített, de hogy éles helyzetben lépett volna, azt nem hiszem.

– Önt fegyelmissel elbocsátották a szegedi egyetemről. Milyennek látta az így hátrahagyott munkahelyét?

– Volt itt egy sztálinista, vezető csoport, egy mag, amely – kivételesen – meg tudott maradni a Kádár-féle fordulat után is. Tapasztalni, érzékelni lehetett, hogy a *szegedi és a budapesti pártvezetés nincs összehangolva*. A Komócsin-féle bástya sokkal keményebb, morbidabb volt, mint a budapesti központi vezetőség, irányvonal.

– *Mára kiheverte-e a visszarendeződést a bölcsészkar, a szegedi egyetem?*

– Nem. Egy ilyen intézménynek lelke van. Ha ez megtörik, a gyógyulása nehéz. Nem akarok neveket mondani, de az itt maradtak közül egyik-másik a szakmában teljesített, majd eljött és elmondta: nagyon sajnálja, ami történt, és ha lehet, felejtsem el. Eből biztos lehetek abban, hogy azok, akik utódlásként saját magukat folytatták, nem tudtak szabadulni attól, hogy: „elárultam a kollegámat”, hogy „hamisan vallottam ellene”, hogy „tönkre tettem az életét, a karrierjét”. Ezt a többséget nem irigylem.

– *De Önt akár irigyelni is lehet...*

– Igen. Mert bár akkor Szegeden azt ajánlották, én mégsem mentem el a gyufagyárba munkásnak...

– *Hogy történészként az lett, aki, az minék köszönhető?*

– Tudtam, mit akarok, s abban az irányban indultam el. A véletleneknek így és úgy egyaránt lehet hatásuk. *A szerencse, a pozitív véletlen csak azt találja meg, aki tudja, hogy merre akar haladni.* Ez a két dolog szerencsésen találkozott az esetemben: tudtam, hogy mit akarok, és sorozatban értek a kellemes véletlenek, amelyek segítettek ettől a szegedi mélyponttól elmozdulni.

– *A baloldaliság strukturáltsága is '56 eredője?*

– *Mivel '56-ban nem volt más oldal, mint bal, máshonnan nem is lehetett elindulni.* Mert ahogy mentek az események, a tömeg hullámának hátán kezdtek előbújni azok az emberek, akiket betiltottak, s pártokat is alapítottak. De más dolog pártot alapítani, s más elindulni egy irányba... Az 1957-ben megalakult egységes MSZMP-ben a nyolcvanas évek végén legalább négy párt volt egyszerre. Volt a hivatalos a Grósz Károly–Berecz vonal; a Pozsgay-féle nemzeti; aztán a Nyers Rezső fémjelezte vonulat, mely tudta, hogy a gazdaságot föl kell dűlni; illetve a külpolitikai irányultságú Horn–Németh-féle társaság, amely tudta, hogy a Varsói Szerződésből ki kell menekülni és bemenekülni Európába, a NATO-ba. Hogy ne lenne azóta is mindenféle tarkaság!

– *Ismét a történezt és nem az egykori szegedi „történész oktatót” kérdezem: '56 kiteljesedése '89?*

– Van ilyen összefüggés. Ugyanis '56-nak köszönhető, hogy a magyar társadalom kicsit másképp strukturálódott, s ebből következően gondolkodott, mint a horvátok. Nem azért, mert ők rosszabbak, hanem mert nem volt '56-uk, nem volt a vezetésnek ez az élménye, nem voltak meg azok a lehetőségek, hogy az értelmiség és a politika Európában tájékozódjon. Mindez benne volt a 80-as évek végében. Benne az ellenzék vonalán, de a hivatalos magyar értelmiségi és politikai körökben, mert ők is járták a világot, nekik is volt kapcsolatrendszerük, ők is tudták, miről szól a történet, mert itt volt a legnagyobb a nyitottság. Ezt a nyitottságot lehet nagyon kevesellni, de ahhoz képest... Ez az „ahhoz képest” a magyar históriát végig kíséri, ami persze önmagában nem baj... Szóval a kelet-európai blokkon belül Magyarország volt a legnyitottabb, amit '56-nak lehet köszönni. Az más kérdés, hogyan csináltuk meg '89-et, a rendszerváltozást...

– *Tehát értjük, magunkévá tettük '56-ot?*

– Fantasztikus, mi minden részletet föltártak már '56-ról. De ugyanabba a kategóriába esik, mint Trianon: minden részletet ismerünk, a történészek mindent leírtak, az emberek mégis úgy érzik, nem tudnak semmit, nem tudnak eleget. Talán azért, mert nem olvasnak...

– ... *Vagy azért, mert a szikár ismeretanyag tudássáérését akadályozza az érzelem?*

Budapesten, 2006. július 18-án